

Jászay Tamás

Széttartó párhuzamosok

NYITRAI NEMZETKÖZI SZÍNHÁZI FESZTIVÁL 2013

A régió egyik legkomolyabb fesztiválja a nyitrai – ezt már sokszor leírtuk itt is, másutt is, de 2013 őszén, a huszonkettedik kiadását ünneplő találkozó újabb, másfajta megerősítést adta az egyszerű tézisnek. Budapesttől bő kétórányi autóútra ugyanis nem pusztán a sosem elég pénzből meghívott jobb-rosszabb színházi előadások egymás mellé pakolásának lehettek tanúi a fesztivál hűségesebb nézői, hanem résztvevőivé válhattak egy ennél sokkal izgalmasabb, mert hosszú távon eredménnyel kecsegtető folyamatnak.

Annak ugyanis, ahogyan egy színházi esemény, ami jó ideje elkötelezte magát a minket körülvevő közép-európai valóság érzékeny, ám nem érzélgős feltérképezése mellett, ezúttal nem pusztán bemutatni akarja a folyamatokat, hanem a maga szerény (?) eszközeivel alakítani, formálni akarja őket, ezáltal pedig közvetve befolyásolni kívánja a mi sorsunkat, végső soron pedig az életminőségünket, a világról való gondolkodásunkat is. Minden jó színház ezt csinálja, hogyné, papíron mindenképp, de a tavalyi nyitrai fesztivál *Párhuzamos életek* elnevezésű projektje korántsem papírízű vállalkozás, bár alapját kétségkívül egy óriási halom, nem csupán nálunk szerény mértékben feldolgozott dokumentum jelenti.

Minderről kevésbé titokzatosan: ahogyan egy évvel ezelőtti, a 2012-es fesztiválról szóló beszámolóinkban már volt róla szó (*SZÍNHÁZ*, 2012. december), egyedülálló vállalkozásba fogott a nyitrai fesztivál. Hat ország hat rendezőjét kérték fel, hogy a saját nációja titkoszolgálati múltjából fogjon egy fejezetet, s az általa választott módszerrel, tetszőleges színházi nyelven, a megadott költségkeret engedte határokon belül mozgó szereplőlétszámmal készítsen el egy-egy olyan előadást, ami egyfelől az anyaországban (igény esetén) repertoáron maradhat, másfelől a projekt lezárásaként turnézhat a többi részt vevő országban. Nyitran négy nap alatt bemutatták a hat elkészült előadást,

mindegyikről két-két szakmai beszélgetést tartva (egyét a civil, egyet a szakmai nézőknek címezve), illetve hozzájuk kapcsolva egy kevésbé sikerült kerekasztalt a múltira emlékezés közös lehetőségeiről (ahol a nem létező asztalt – 2013-ban nehezen védhetően – a téma hat hímnemű szakértője ülte körbe). A teljes projektet értékelő-elemző, a résztvevőket és munkáikat több nézőpontból bemutató kötet a német *Theater der Zeital* közös kiadásban várhatóan 2014 nyarán jelenik meg, emellett egy dokumentumfilmet is rögzítettek az egyes produkciók előkészületeiről. (A naprakész információk a program honlapján szlovákul és angolul elérhetőek: www.parallel-lives.eu.)

Szóval komoly, igazán nagyszabású elgondolás áll a nyitrai főhadiszálláson kidolgozott Parallel Lives mögött. Persze a mégoly aprólékos gondtal felépített tervek is megbukhatnak a gyakorlatban, itt azonban nem ez történt, a végeredményt mégis felemlésem tartom. Ennek egyes számú oka magában az ötletben rejlik: hiába az elkötelezett szervezők, akik minden elképzelhető teoretikus és praktikus segítséget megadnak a résztvevőknek, ha aztán a színházcsinálók egy része nem veszi komolyan az általa vállalt feladatot. Érthető, hogy a nyitraiak igyekeztek biztosra menni: több esetben olyan alkotókat kértek fel, akik már sokszor bizonyítottak (például Romániából Gianina Cărbunariut vagy a csehektől Petr Zelenkát és Aleš Brezinát), így bízva a lehető legkevesebbet a színházban kiküszöbölhetetlen véletlenre.

Máskor hiábavaló volt minden előzetes „óvintézkedés”, mivel a valóság beleszólt a személyi kérdésekbe: Magyarországról először Pintér Bélát keresték meg, majd miután ő nem vállalta (vagyis hát mégis, csak nem Nyitra közreműködésével, lásd a *Titkaink*

című előadást), jött Bodó Viktor, aki végül más munkái miatt akkor harmadéves rendező szakos tanítványának, Kovács D. Dánielnek adta át a lehetőséget. Aki – mint ahogy erről azóta a *Reflex* budapesti, Jurányiban megtartott premierje után a magyar közönség is megbizonyosodhatott – igen hatásosan oldotta meg a rá mért nem mindennapi feladatot. Kételyeim másik fő oka tűnhet a fesztiválon szakmáynban előadásokat néző kritikus arisztokratikus panaszának, pedig több annál: ha az ember zsinórban végigül fél tucat olyan előadást, ahol a központi téma, a titkosszolgálatok ügye változatlan, s ami körül csupán a nevek, dátumok, helyszínek cserélődnek, de a módszerek és megfontolások is erős hasonlóságot mutatnak, az legalábbis

A két rövid részből álló, két rendező (Lubomír Burgr, Dušan Vican) által jegyzett szlovák előadás, *A belső belseje* máshogyan dilettáns: míg az első fejezet avított és ásatag színházideált jelenít meg („mondom és mutatom, hogy mindenki biztosan megértse”), addig a második rész legalább érdekesen indul, hogy aztán megmosolyogtató véget érjen. A füstködben villódzó fények között lódenkabátos, puhakalapos, arc nélküli figurák tesznek-vesznek némán: a fenyegetettség és kiszolgáltatottság kézzel tapintható – lenne, ha nem bicegne az előadás a sok technikai pontatlanság miatt. Mert a tárgyakra bőségesen rálocolt művér kicsit sem rendít meg, hiszen ez így csupán papírmásé és illusztráció marad ahelyett, hogy az alkotók elmélyül-

BALRA:
A Kövess című
lengyel előadás

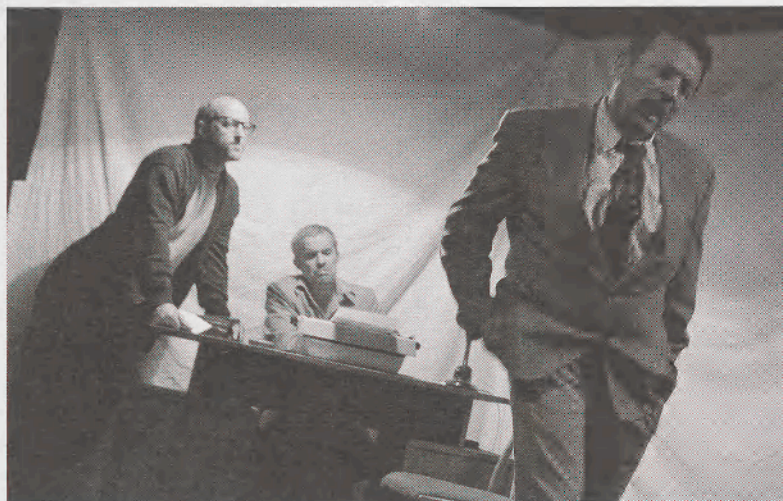
JOBBRA:
A Szputnyik Társulat
Reflex című előadása

LENT:
A belső belseje című
szlovák előadás

Ctibor Bachraty felvételei

fárasztó, de mindenképp ártalmas a lelki békére. Újra csak a sorban utoljára bemutatott magyar előadásnál lyukadok ki: a hat közül az egyetlen olyan produkció volt ez, amely nem komolykodta túl az előírt témát, sőt merészelt szemtelen, tiszteletlen hangot megütni, így titkosszolgálati barangolásaink végén legalább rövid időre fellelegezhettünk.

Kezdjük először a rövid úton letudható, mert egyértelmű csalódást jelentő szlovák, illetve lengyel produkcióval, mivel ezek megmutatták, hogyan nem érdemes vagy inkább tilos beszélni a komor témáról. A legkevésbé vállalható előadás a fiatal lengyel dramaturg, kritikus Tomasz Kireńczuk *Kövess* című szövegéből készült alig háromnegyed órás, ám így is az elviselhetetlenség határát súroló, Radek Rychcik rendezte produkció. A fikció szerint a lengyel titkosszolgálat mostanra toloszékbe kényszerült, a múlt emlékei között tétován, a nézők számára követhetetlen utakon bolyongó ügynöke találkozik egy egykori lengyel diszsidens lányával – az előadásban tét nélküli kuriózum, hogy a színpadon látható színész nő valóban ennek a valaha élt személynek a lánya –, s elvileg így szembeül egymással múlt és jelen. A lebénult férfi elviselhetetlen hangerővel üvölti mikrofonba az ügynök töredékes monológját, miközben a nő hosszas rúd-táncot lejt előtte. Nemigen érezni, hogy az alkotókat valóban érdekelt volna a kihívás, helyette manipulatív, nézőkínzó erőfitogtatásban utaztak.

tek volna a titokban felszentelt bencés pap, az 1981-ben brutálisan meggyilkolt Přemysl Coufal megrázó, a rezsim könyörtelenségét jól mutató személyes történetében.

A tavaly áprilisban Drezdában már bemutatott német előadásban Clemens Bechtel meghökkentő, ám korántsem minta nélküli módját választotta a személyesség dokumentarista alapú színpadi megteremtésének: *Az aktám és én* című előadásban összesen kilenc drezdai civil lép színpadra. Ők azok, akik saját történetüket elmesélve tudósítanak az NDK-ban működő besü-

górendszer hétköznapijairól. Szinte rideg tárgyilagos-sággal hangzanak el a leginkább zavarba ejtő, sokszor szigorúan gyakorlati részletek is beszervezésről, jelentésről, börtönről, kínzásokról olyanoktól, akik ezt maguk is átélték, ráadásul nem is olyan régen. Aztán egy megdöbbentő mondat a semmiből: „Boldog ember voltam, mielőtt fedőnevet választottam volna magamnak” – igen, a színpadon egy valódi, évtizedeken keresztül ügynökként tevékenykedő férfi is feltűnik. Az elbeszéltek olykor a melodrázába hajlanak, máskor a történetek naivitása megejtő – na ja, ilyen az élet, legyintünk, nincs mit tenni. Illetve mivel itt az volt a cél, hogy mindebből színház kerekedjen, valamit talán mégis lehetett volna tenni, hiszen a struktúra korán világos lesz: egy civil résztvevőt nem lehet behívni a színpadra két mondat erejéig, így aztán kénytelenek vagyunk türelmesen végighallgatni mindegyikük történetét, amik evidensen nem egyformán érdekfeszítők. A rendező szerint a megfigyelés, az intim szférába való beavatkozás kortól független jellemzője a mindenkori államhatalomnak, előadása így tud elragaszkodni a Stasi-akták zárt világától.

A Závada Péter szövegkönyvének alapul, Kovács D. Dániel rendezte magyar *Reflex*ről már számos kritika jelent meg a hazai premier után, ezért itt csak az előadás nyitrai fogadtatásáról teszünk néhány megjegyzést. A másnapi szakmai beszélgetésen egy idős úr megdöbbenésének adott hangot amiatt, hogy a Parallel Lives legfiatalabb résztvevői, vagyis a Szputnyik Hajózási Társaság tagjai ennyire pontos és hiteles információkkal rendelkeznek az államszocializmus évtizedeinek mindennapjairól. Természetesen ezzel nem az előadás megszületését megelőző sok hónapos levéltári kutatásra célzott, hanem arra, hogy Kovácsék már csak életkoruk folytán sem kötötték azok az elvárások és előítéletek, melyek a titkosszolgálattal mint témával kapcsolatban felmerülnek a nézőben. A *Reflex*et az teszi üdítővé és frissé, hogy alkotói a projekt más előadásaiban rendre előkerülő pátosz helyett iróniával hajlították az ötvenes évekbeli, amúgy ez esetben is a valóságot alapul vevő történetet a mához, pontosabban olyan helyzetekhez, élményekhez, melyeket ma is bárki átélhet. A személyes história – a „Lipóton” egykori orvoskollégái, illetve ezzel párhuzamosan ön maga által is megfigyelt és analizált R. Z., vagyis az előadásban Szemerédi Mária tragédiája – összefonódik a túlélésért küzdő, saját alattvalóitól konzekvensen rettegő rezsim abszurd és tétova lépéseinek bemutatásával. Az előadást érő legfontosabb kritika a fesztiválon az volt, hogy a tanítvány műve túlságosan emlékeztet a mester, a 2012-ben az *Anamnesis*szel Nyitrán óriási sikerrel szereplő Bodó Viktor összetéveszthetetlen stílusára: ezt senki sem tagadja, ugyanakkor a jól szervezett színpadi káosz hiba nélküli levezénylése kemény dió, igazi kihívás egy pályakezdő rendező számára.

A cseh vállalkozás más műfajban mozgott, mint a többi előadás: a *Toufar – Kínzójátékok* című lehegerlő kamaraoperát Aleš Brezina írta, és a főleg drámaíróként ismert Petr Zelenka rendezte. 1949 decemberében egy kis csehszlovákiai faluban, Čihošťban máig megmagyarázhatatlan csoda történt: Josef Toufar pré-

dikációja közben a háta mögött lévő feszület többször megmozdult. A különös eset felkeltette a csehszlovák titkosrendőrség és Klement Gottwald államelnök érdeklődését is: Toufart börtönbe zárták, ahol kegyetlen kínzásoknak vetették alá. A szervek a vallásellenes összeesküvéshez egy áldokumentumfilm forgatását is eltervezték, hogy a hívek lássák: Toufar csalt. A plébános azonban a brutális bánásmód miatt a forgatás idején meghalt, ráadásul a felvételeken a liturgiát is rosszul mutatták be a kommunisták, így leleplezve önmagukat. Brezina nem a mában, hanem a távoli múltban keresett párhuzamot a felkavaró történethez: egy több mint félezer évvel korábban élt cseh mártír sorsa és Toufar gyötrelmei egymásra kopírozódnak, miközben a szerző a hit témáját és a csoda fogalmát, meghatározási lehetőségeit járja körbe a kommunista rezsim idején. Az apró stúdióban előadott, mégis monumentális összhatású opera csillaga a nyolcvannyel éves (!) cseh díva, Soňa Červená, aki kérlelhetetlen szigorral, keményre faragott gesztusokkal és bámulatba ejtő határozottsággal játssza a rettegett és gyűlölt Klement Gottwaldot.

Románia súlyos állambiztonsági múltjából láthatnak már egy fejezetet a 2012-es fesztivál nézői: Gianina Cărbunariu akkor az *X milliméter Y kilométerből* című produkcióban dolgozott fel néhány lapot egy vastag ügynök dossziéből. Most a *Nagybetűs írás* rendkívül érett formában, kimért és pontos nyelven beszél a román közelmúlt egy, ha nem is ismeretlen, mindenestre széles körben nem tárgyalt esetéről. Botosániban, egy apró román faluban vagyunk a nyolcvanas évek elején, amikor egy szép őszi napon fehér krétával, csupa nagybetűvel felírt lázító szövegek jelennek meg a házfalakon. „Szabadságot!” „Nem kérünk többet az igazságtalanságokból!” „Követeljük az emberi jogok tiszteletben tartását!” A Securitate átfogó akcióba lendült, aminek során nagy meglepetésükre a tizenhat éves gimnazistát, Mugur Calinescut találták a hatalomellenes jelszavak mögött, akit elfogtak és kihallgattak. És aki két évvel később, 1985-ben leukémiában halt meg – máig terjedő feltételezések szerint azért, mert a szekusok megmérgezték a börtönben. Cărbunariu az ifjú hős megrendítő, szükségszerűen tragikus véget érő történetét meséli el érzékenyen, stilizált, éles és érzékletes képekben. A rendező látványosan lép túl a kimerítő adatgyűjtés pusztá demonstrációján: az előadásban felhasznált, felolvasott és/vagy kivetített dokumentumszövegek amellet, hogy riasztóan közeli élménnyé teszik az esetet, egyben hibátlanul idézik meg a korszak nyomasztó, levegőtlen atmoszféráját is. A fiú mellől a városlakók mind elfordultak idővel, gyakorlatilag egyedül kellett felvennie a küzdelmet a román állambiztonsági szolgálattal. Az ötszereplős darabban a magas, nyúlánk fiút körülvevő felnőttek több szerepet játszanak ügynököktől családtagokig bezárólag: a srác magánya megrendítő, zsigeri tapasztalattá válik a többiek vele ápoltságát figyelve. Cărbunariu azt mondja, olyan történetet akart elmesélni, amelyben a nézők egy nagyszerű hőssel szembesülnek. Mert Romániának ma szüksége volna ilyen hősökre, teszi hozzá. És szerintem nem csak Romániának.